

Вероніка Кіку

МАГНАТИ — БОРЖНИКИ ЛЬВІВСЬКИХ ЄЗУЇТІВ (1693—1721)

Діяльність Ордену Єзуїтів та його інституцій у Речі Посполитій, як відомо, великою мірою завдячувала фінансовій підтримці магнатів і шляхти. З огляду на це, можемо навіть назвати Орден боржником знаті. Пропонована розвідка має на меті показати, що цей фінансовий зв'язок між єзуїтами та знаттю був також і зворотнім. Підставою для наших спостережень послужили так звані резигнації (лат. *resignatio*) ректорів єзуїтського колегіуму у Львові, про які детальніше йтиметься далі. Стосовно Львівського колегіуму, то заснована 1590 р. резиденція Товариства Ісуса у Львові отримала цей статус в 1607 р. Публічну школу при колегіумі було відкрито 1608 р. лекціями у класах граматики й поетики, до яких 1609 р. додався клас риторики, 1611 р. — логіки, 1613 р. — математики й фізики, врешті 1650 р. започатковано 4-річний курс теології. Поза тим, упродовж 1608–1649 рр. викладався курс моральної теології і нерегулярно — повний 4-річний курс теології для кліриків-єзуїтів¹.

Складення резигнацій було одним з обов'язків голів єзуїтських фундацій — суперіора дому профессів або резиденції, ректорів колегіумів та музичних бурс, префектів костелів і т. ін. Ці звіти, що містили інформацію про фінансовий та матеріальний стан фундації, склалися під час передачі адміністрування закладом наступникові. Відтак, резигнації львівських ректорів являли собою звичну процедуру у практиці ад-

міністрування єзуїтських навчальних закладів і, очевидно, склалися вже з перших років існування колегіуму. На сьогодні, проте, збереглася лише 21 резигнація Львівського колегіуму, за період його існування з 1693 по 1764 рр.² Як правило, резигнації Львівського колегіуму склалися раз на три роки, під час зміни ректора колегіуму його наступником, і в описі фінансового та матеріального стану колегіуму вони нерідко бували досить детальними. Беручи до уваги те, що єзуїтські архіви з теренів Речі Посполитої не дійшли до нашого часу як окремі документальні комплекси і що взагалі багато документів, пов'язаних з історією Товариства Ісуса, безповоротно втрачено, дане джерело можна вважати без перебільшення унікальним. Адже воно дозволяє реконструювати фінансовий стан та матеріальне забезпечення колегіуму протягом майже цілого сторіччя. Зокрема, серед важливих справ, інформація про які повідомлялася кожному наступному ректорові, натрапляємо на опис маєтностей колегіуму, хід і стан будівельних робіт, прибутки й видатки, відписані й заповідані грошові суми з вказанням імен заповідачів, детальне перерахування боржників, суми боргів, іноді — також і заходи, вжиті для повернення боргів. Варто принагідно зауважити, що єзуїти ніколи не позичали гроші під процент. Цілком вірогідним є і те, що девальвовані суми поверталися єзуїтам у їхньому початковому номіналі (резигнації лише зрідка побіжно

¹ Grzebień L., SJ. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy (1564–1995). — Kraków, 1996. — S. 378–380.

² Резигнація з 1693 р. збереглася лише у невеликому фрагменті. Повний комплект резигнацій Львівського колегіуму нині зберігається у бібліотеці Польської Академії Наук у Кракові, Sygn. 1958.

відмічають девальвацію боргів, але без зазначення її цифрової величини).

Що стосується боржників львівських єзуїтів, про яких мова піде далі, то більшість із них була впливовими політичними діячами свого часу й особами надзвичайно заможними. Окрім спадкових родових маєтків, неабияким джерелом їхніх прибутків служили староства, розташовані у Руському воєводстві, які належали до найбільш прибуткових королівщин Корони Польської: щорічна кварта з них, наприклад, за даними тарифу 1771 р., перевищувала кварту від староств усіх воєводств Великої Польщі, разом узятих³. Зваживши на той факт, що кварта складала менше половини надходжень від староств, їх адміністратори мали б отримувати прибутки, котрі значно перевищували суми, заборговані єзуїтам, тобто теоретично ніщо не заважало їм повертати борг вчасно й повністю. Але в дійсності маємо протилежні свідчення, що спробуємо проілюструвати на конкретних прикладах.

Станіслав і Олександр Яблоновські

Боржником Львівського колегіуму був один з його найбільших бенефакторів, Станіслав Яблоновський (1634–1702). Свою кар'єру Яблоновський розпочав як полковник коронного війська в роки польсько-шведської війни, або так званого Потопу (1655–1660), де служив під командуванням тодішнього руського воєводи Стефана Чарнецького; у 1664 р. заступив Чарнецького на посту руського воєводи, у 1676 р. отримав номінацію на польне, а в 1683 р. — на велике коронне гетьманство; дев'ятьма роками пізніше (1692 р.) став першим світським сенатором Речі Посполитої, увінчавши свою політичну кар'єру урядом краків-

ського каштеляна⁴. Варто додати, що Станіслав Яблоновський був не лише талановитим військовим командувачем, а й амбітним політиком, котрий мріяв про польський трон і корону по Янові Собеському.

Розпочавши свою політичну кар'єру як шляхтич середнього достатку, Станіслав Яблоновський завершив її одним із найбагатших магнатів у державі. Його фінансовому зміцненню прислужилися значною мірою й отримані в різний час 13 староств⁵, у тому числі таких прибуткових, як Жидачівське і Мостиське. Сучасники гетьмана, а слідом за ними й історики неоднозначно оцінювали його майнове становище. Як перші, так і другі закидали Яблоновському фінансові зловживання й маніпуляції. З одного боку, відомо, що він із власних коштів платив жолд війську, фінансував військові кампанії та утримував фортеці на подільських кордонах Речі Посполитої, а з другого — борги Яблоновського складали 8 млн. злотих, і їхня сплата розтягнулася на довгі роки по його смерті⁶.

У 1693–1702 рр. Станіслав Яблоновський спонсорував будівельні роботи львівських єзуїтів. На відписані ним 80 тис. злотих єзуїти змогли побудувати другий поверх приміщення колегіуму, новий мур навколо своїх міських споруд, котрий одночасно був і оборонним міським муром, та нові господарські приміщення⁷. Єзуїт Каспар Несецький, автор укладеного в першій половині XVIII ст. гербівника шляхетських та магнатських родів, прославляє щедрість і протекцію гетьмана, його побожність та звичку завжди молитися перед битвами, замовляти меси не тільки за своїх поранених вояків, а й навіть за особистих недоброзичливців:

Tak ten Pan ojczyźnie dobrze zasłużony,
nie mniej sobie i niebo skarbił; żadnego dnia

³ Таблицю розмірів кварти з королівщин Корони Польської див.: Zielińska T. *Magnateria Polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewskich w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*. — Wrocław, 1977. — S. 94. Дані таблиці підраховані на підставі тарифу 1771 року.

⁴ Див.: Nowak T. *Jablonowski Stanislaw Jan // Polski Słownik Biograficzny*. — Wrocław; Warszawa; Kraków, 1962. — T. X. — S. 232. Див. також монографії Марека Вагнера про Станіслава Яблоновського: *Wagner M. Stanislaw Jablonowski (1634–1702): polityk i dowódca*. — T. 2. — Siedlce, 1997; *Eiusdem. Stanislaw Jablonowski: kasztelan krakowski, hetman wielki koronny*. — Warszawa, 2000.

⁵ *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy / Opracowali K. Chlapowski, S. Ciara, L. Kądziała, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska*. — Kórnik, 1992. — S. 171.

⁶ Nowak T. *Jablonowski Stanislaw Jan...* — S. 237–238.

⁷ Zaleski S., SJ. *Jezuici w Polsce*. — Kraków, 1905. — T. IV, cz. 2. — S. 578, 616; Paszenda J., SJ. *Budowle jezuitickie w Polsce XVI–XVIII w.* — Kraków, 2000. — S. 151–152.

nie opuścić, a osobliwie przed batalią, żeby mszy świętej słuchać nie miał, koronkę do Matki Boskiej codziennie mawiał: przed expedydami wojennemi, obrazy jej cudowne nawiedzał, szczęścia swego dalszego z jej ręki patrząc. [...] zakon zaś nasz cały szczególną mu obligacją przed Bogiem zapisał, że go tak od uszczypliwych języków jako i od wymyślnych bronił exakcyi, i Pańska szcudroblivością opatrzywał. Za pobitych na wojnie z swojej kawaleryi ludzi, msze święte zakupując, exekwie sprawował, toż samo świadczył, wielom bardzo, którzy mu za żywota swego nieprzyjaznemi byli⁸.

Утім, як побожний католик, Станіслав Яблоновський підтримував не лише єзуїтів, а й інші католицькі ордени. Так, він фінансував спорудження домініканського собору у Львові та запровадив Орден Бернардинів до свого родового маєтку Фраги. Сини Яблоновського — Ян Станіслав та Олександр Ян — починали навчання у Львівському єзуїтському колегіумі, а продовжували освіту в Празі (вірогідно, також у єзуїтському університеті Св. Клементя) та єзуїтській академії у Парижі (ймовірно, у колегіумі Людовіка Великого — Collège de Luis-le-Grand).

Фінансуючи будівельні роботи львівських єзуїтів, Яблоновський разом із тим був їхнім боржником. Можна припускати, магнат просто не надавав значення цьому фактові, адже гроші, якими він підтримував колегіум, значно перевищували його заборгованість. Єзуїти, проте, не залишили боргу без уваги. У резигнаціях ректорів колегіуму за 1693–1703 рр. гетьман значиться як один із боржників: у 1693 р. він мав повернути 490 зл., у 1696 р. — 1900 зл. за чотири попередні роки і так звану Константинопольську суму, що також не сплачувалася протягом чотирьох попередніх років; у 1699 р. — знову 490 зл. Після смерті Станіслава Ябло-

новського відповідальність за його борги, що на 1703 р. складали 1760 зл., спала на його синів⁹.

Утім, борг не затьмарював статусу Яблоновського як великого бенефактора єзуїтів. Після смерті (1702 р.) він був похований у Львівському єзуїтському костелі, а в 1703 р. черговий ректор колегіуму Гіацинт (Яцек) Вержбицький, складаючи резигнацію і фіксуючи борги покійного, називає його «особливим благодійником і опікуном усього Товариства» [benefactor singularis, ac protector totius Societatis]¹⁰.

«Традицію» Станіслава Яблоновського як боржника львівських єзуїтів продовжив його другий син Олександр, коронний хорунжий. У 1706–1709 рр. він сплачував борги ректорові Янові Янішовському натурою, посилаючи в колегіум щорічно солону рибу¹¹. У 1721 р. ректор Мартін Тромпчинський, звітуючись своєму наступникові Єжи Генделлові, відмічав, що вже протягом багатьох років Олександр Яблоновський не сплачує боргу належним чином, окрім як частково відшкодовуючи його солоною рибою та вином¹².

Адам Миколай Сенявський

Іншим боржником львівських єзуїтів, причому — з огляду на розмір заборгованої суми — набагато поважнішим, був Адам Миколай Сенявський (1666–1726), який після смерті батьків перебував до повноліття під опікою Станіслава Яблоновського. Навчався Сенявський спочатку у Львові (1677–1681), найвірогідніше — у єзуїтському колегіумі, пізніше — у Празі та Парижі. Повернувшись з освітньої подорожі, він повторив політичну кар'єру свого опікуна: у 1683 р. взяв участь у віденській кампанії, кількома роками пізніше — в турецькій кампанії під Кам'янцем-Подільським; у 1691р.

⁸ Niesiecki K. Herbarz Polski. — Lipsk, 1848. — T. IV. — S. 418.

⁹ Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. — Sygn. 1958. — S. 9, 18, 19, 27, 34.

¹⁰ Ibid. — S. 34.

¹¹ «Illustrissimus D[ominus] Jablonowski, vexillifer Regni, debebat antecessori 2520. Mihi anno primo dedit tunnam piscium salitorum [...]. Secundo anno dedit tunnas piscium duos. Tertio anno dedit tunnam unam quo pretio hoc aestimaturus sit non constat. In singulos annos debet solvere 280» (Ibid. — S. 49).

¹² «Ab illustrissimo D[omi]no Alexandro Jablonowski, vexillifero Regni, cum a multis annis non solvatur, nisi in parte per pisces salitos, mulsum etc. quantum debeatur, constare non potest, nisi facta calculatione cum eodem, quae urgenda» (Ibid. — S. 71).

став белзьким воєводою, у 1702 р. був номінований на польне, а в 1706 р. — на велике коронне гетьманство; врешті, з 1710 р. став краківським каштеляном, тобто першим світським сенатором Речі Посполитої¹³.

У 1687 р. Адам Сенявський одружився з багатою спадкоємицею Ельжбетотою-Геленою Любомирською. Окрім жінчиних та власних родових маєтків, Сенявському також належало чимало прибуткових староств у Руському та Белзькому воєводствах: Львівське, Рогатинське, Пісочинське, Любачівське, Стрийське, Калуське. За підрахунками істориків, його тутешні володіння, як спадкові так і королівщини, обіймали 7 міст, що були адміністративними центрами, 20 менших міст, 8 містечок, 161 дідичне село та 74 старостинські села; крім того, слід врахувати маєтки в Литві, декілька королівщин у Мазовії та Подільському воєводстві¹⁴.

Головним боргом Адама Сенявського були 5.000 злотих, що їх заповів львівським єзуїтам шляхтич Домінік Голинський у 1685 р., із поверненням яких Сенявський зволікав протягом багатьох років. Резигнація ректора Станіслава Бельського 1696 р. повідомляє про обіцянку боржника невдовзі повернути заборговану суму¹⁵, проте, як видно з наступних подій, цієї обіцянки не було дотримано. У 1699–1703 рр. ректор Гіацинт Вержбицький звертався до Сенявського з приводу повернення боргу не лише особисто, але й через посередників, у тому числі — через дружину боржника. Слова о. Вержбицького «*sola promissa accepit*» [отримав самі обіцянки] свідчать про те, що його зусилля виявилися марними¹⁶. Врешті-решт, справа дійшла до Люблінського трибуналу, єзуїти

дїзналися про номінацію Сенявського на польне гетьманство, після чого згорнули позов, вважаючи, очевидно, за безперспективне судитися з такою могутньою особою¹⁷. Через кілька років ректор Ян Янішовський (1706–1709) знову пробував вжити певних заходів, аби примусити Сенявського повернути борг, проте, як і раніше, безуспішно: грошей повернуто не було. У 1708 р. Сенявський, уже коронний гетьман, надіслав єзуїтам дві головажні (*tunnae*) солі, що для нього — адміністратора соляних копалень у Калуському старостві — було найпростішим виходом із прикрої ситуації¹⁸. Врешті, спірну суму єзуїти змогли отримати аж за ректорства Стефана Щанецького (1728–1731), тобто із запізненням на 30 років, після смерті самого Сенявського († 1726) та зі значною девальвацією¹⁹.

Єжи і Юзеф Мнішки

Родина Мнішків також належала до боржників львівських єзуїтів. Заборгованість Єжи Яна Мнішка, белзького (з 1661 р.) та волинського (з 1683 р.) воєводи, сяноцького, дембовецького і щирецького старости²⁰, складала на рік його смерті († 1693) 480 злотих; у 1696 р., вже з врахуванням боргу спадкоємців, ця сума дорівнювала 1920 зл., а в 1699 р. — 3360 зл.²¹. Лише один з-поміж трьох синів Єжи Яна, Юзеф Мнішек († 1747), зробив велику політичну кар'єру, розпочавши її з поста литовського надвірного маршалка (1706 р.), згодом великого коронного маршалка (1713 р.) і, врешті, завершивши життя як краківський каштелян (з 1742 р.)²². Що стосується королівщин, то

¹³ Link-Lenczowski AK. Sieniawski Adam Mikołaj // Polski Słownik Biograficzny. — Warszawa; Kraków, 1996. — Т. XXXVII. — S. 105–115.

¹⁴ Ibidem. — S. 113.

¹⁵ «...pollicitus est proxime satisfactionem» (Biblioteka PAN w Krakowie. — Sygn. 1958. — S. 19).

¹⁶ «Ill[ustriss]imus Sieniawski, palatin[us] Belzensis, dux exercituum Regni campestris, post mortem MD Holynski debet summam fl:5000, ab eodem benefactore nobis inscriptam. Ab anno 1685 usque ad annum praesentem nullum censum solvit. Egi ego circa hoc debitum cum ill[ust]r[iss]imo per literas, per multas instantias, etiam per ipsam ill[ustriss]imam palatinam, sola promissa accepit» (Ibid. — S. 35).

¹⁷ «...cum audim[us] illu[st]riss]imum palatinum clava ducali minori potitum: unde silentium nobis indiximu[us]» (Ibid. — S. 35).

¹⁸ Ibid. — S. 49.

¹⁹ Ibid. — S. 34.

²⁰ Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (Ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy / Opracował K. Przyboś. — Wrocław etc., 1987. — S. 367.

²¹ Biblioteka PAN w Krakowie. — Sygn. 1958. — S. 9, 19, 27.

²² Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. — S. 186.

і Єжи Мнішку, і його синові Юзефу належало Сяноцьке староство в Руському воєводстві, яке традиційно перебувало в руках родини починаючи від 1570-х рр. і переходячи за уступкою від одного представника роду до іншого.

Упродовж 1699–1703 рр. ректор Гіацинт Вержбицький робив спроби умовити Юзефа Мнішка до повернення його власних і батькових боргів, надсилаючи йому листи особисто, а також вдаючися до посередництва інших осіб. Проте, як видно з резигнації о. Вержбицького 1703 р., вжиті заходи не принесли бажаного результату: «за три моїх роки я нічого не отримав» [pro meis annis tribus... nihil accepi]²³. У 1706 р. Мнішек частково заплатив готівкою: від загальної заборгованої суми (4760 зл.) було повернуто 300 зл., тобто приблизно 1/15 боргу, решту ж магнат запропонував сплатити «натурою» — у вигляді 100 бочок солі. Проте ректор Мартін Раковський (1703–1706) не погодився на цей «натуральний обмін», а відтак — і зменшення боргу, офіційно опротестувавши наміри Мнішка у Львівському городському суді²⁴.

Інші боржники

Серед решти боржників львівських єзуїтів бачимо представників таких потужних магнатських та шляхетських родів, як Потоцькі, Вишневецькі, Стадницькі, Виговські, Тарли. Серед них траплялися й особи, які ставилися більш ретельно до своїх фінансових зобов'язань. Як приклад можна згадати Миколая Францишка Кросновського, львів-

ського підкоморія 1697–1717 рр., а з 1718 р. — титулярного чернігівського воєводу²⁵. Згідно з даними історика Ордену Станіслава Заленського, сума, котру Кросновський мав щорічно сплачувати на Львівський колегіум від записаних на його маєтку Тулиголови 24 тис. зл., дорівнювала 1400 злотим²⁶. Ця квота сплачувалася регулярно: залишаючи посаду ректора у 1703 р., Гіацинт Вержбицький у своїй резигнації називає Кросновського «приятелем, щиро відданим Товариству» [amicus optime affectus Societati] та «єдиною особою» [solus ille], що постійно протягом усіх років його ректорства вчасно й без жодних ускладнень передавала належний єзуїтам прибуток від записаної суми²⁷. Проте саме повідомляє і резигнація ректора Томаша Перковича 1711 р.; принагідно зазначено, що сама сума внаслідок «тяжких часів» зазнала суттєвої девальвації [multum ex illo defalcavit]²⁸. Залишається додати, що 1718 р. Миколай Кросновський фундував львівським єзуїтам 40.000 зл. на будівництво нового шкільного приміщення (що мало стати приміщенням майбутнього університету), а у 1722 р. — ще 10.000 зл. на ті ж самі потреби²⁹.

* * *

Наведені факти дозволяють окреслити дві головні причини фінансових непорозумінь між магнатами й Орденем єзуїтів. По-перше, магнати — як могутні та впливові особи — ставилися до своїх фінансових зобов'язань перед єзуїтами досить зневажливо, оскільки випадки, коли борги не спла-

²³ «Perillustris Mniszek, capitane[us] Sanocensis, debuit Collegio sub antecessore meo pro annis septem retentorum censuum fl:3360, pro meis annis tribus, pro quibus nihil accepi a perillustri, licet repetitis... vicibus cum illo egerim tam supplicibus literis, quam per varias personas, debet ergo pro hoc triennio flor:1440. Summa totius hujus debiti, usq ad 6tam Januarij anni noviter inchoati, idq[ue] excludendo annum currentemq[ue] fl:4800» (Biblioteka PAN w Krakowie. — Sygn. 1958. — S. 34–35).

²⁴ В резигнації о. Раковського мовиться: «Perillustris MD Francisc[us] (sic!) Mniszek, capitaneus Sanocensis, debebat, ut est in resignatione R. P. antecessoris mei flor: 3360, per meum vero rectoratum 1440. Ad rationum horum retentorum censuum, dedit Collegio per P: Ignatium Leszczynski flor: 300, et cartham pro 100 doliis salis, sed sal non est acceptus, et protestatio facta in castro Leopoldiensi contra illum, quia p: Leszczynski non habuit facultatem a me, ad tantam diminutionem censuum descendendi, et quietendi» (Ibid. — S. 40).

²⁵ Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. — S. 134.

²⁶ Zaleski S., SJ. Jezuiti w Polsce... — T. IV. — Cz. 2. — S. 578.

²⁷ «...succamerarius Leop[oliensis], amicus optime affectus Societati, constantissime per omnes annos, sine ulla difficultate, solus ille ac ferre unicus inter debitores solvit summa in bonis Tuliglowy. Unde Collegio nihil omnino debet...» (Biblioteka PAN w Krakowie. — Sygn. 1958. — S. 36).

²⁸ «Perillustris d[omi]n[us] Krosnowski olim fidelissime censum ex integro persolvebat, his calamitosis temporibus multum ex illo defalcavit...» (Ibid. — S. 56).

²⁹ Zaleski S., SJ. Jezuiti w Polsce... — T. IV. — Cz. 2. — S. 578.

чувалися роками, були звичною справою, хоча до цього й не спричиняла економічна скрута боржників. По-друге, боржники подеколи взагалі не бажали повертати заборговані суми, як можна припускати — вважаючи себе (і небезпідставно) достатньо щедрими благодійниками Ордену.

Оцінюючи це явище ширше, можна констатувати, що побожність та пієтет перед Церквою далеко не завжди суміщалися з виконанням власних фінансових зобов'язань щодо церковних інституцій, тобто те й друге сприймалося як елементи різного порядку.